

PRAWO DO SKUTECZNEGO ŚRODKA NAPRAWCZEGO W POSTĘPOWANIU DOWODOWYM

Karolina Kiejnich-Kruk

Wolters Kluwer

PRAWO DO SKUTECZNEGO ŚRODKA NAPRAWCZEGO W POSTĘPOWANIU DOWODOWYM

Karolina Kiejnich-Kruk

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2023

SERIA **MONOGRAFIE**

Praca powstała w ramach realizacji projektu badawczego OPUS nr 2018/29/B/HS5/00185 pt. *Prawo do skutecznego środka naprawczego przeciwko nadużyciu uprawnień przez prokuratora i sąd w postępowaniu karnym. Perspektywa konstytucyjna i europejska*, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki

Stan prawny na 16 grudnia 2022 r.

Recenzent

Dr hab. Jacek Kosonoga, prof. UŁa

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Paulina Ambroży

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8328-218-3

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wstęp	15
Rozdział I	
Pojęcie i geneza prawa do skutecznego środka	
naprawczego	21
1. Geneza	21
2. Koncepcja prawa do skutecznego środka naprawczego w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	27
2.1. Pojęcie środka naprawczego	27
2.2. Skuteczność środków naprawczych	29
2.3. Pojęcie <i>arguable claim</i>	33
2.4. Formy środków naprawczych	34
2.5. Właściwe środki naprawcze w przypadku naruszeń art. 3 EKPC	40
2.6. Właściwe środki naprawcze w przypadku naruszeń art. 6 EKPC	44
2.6.1. Rzetelność postępowania	44
2.6.2. Przewlekłość postępowania	56
2.6.3. Prawo do obrony	61
2.7. Właściwe środki naprawcze w przypadku naruszeń art. 8 EKPC	70
2.8. Wnioski	75
3. Instytucja środków naprawczych w sprawach karnych w dyrektywach Unii Europejskiej	78
3.1. Wstęp	78

3.2.	Dyrektywa 2012/13/UE	80
3.3.	Dyrektywa 2013/48/UE	84
3.4.	Dyrektywa 2016/343	92
3.5.	Dyrektywa 2016/800	96
3.6.	Dyrektywa 2016/1919	99
4.	Pojęcie prawa do skutecznego środka naprawczego	100
4.1.	Cel środków naprawczych	100
4.2.	Funkcja środków naprawczych	103
4.3.	Pożądany rezultat środków naprawczych	105
4.4.	Konstrukcja pojęcia prawa do środka naprawczego	106
5.	Koncepcja skuteczności środków naprawczych	115

Rozdział II

Formy środków naprawczych stosowanych w związku

z postępowaniem dowodowym	119
1. Uwagi ogólne	119
2. Środki naprawcze ukierunkowane na zniwelowanie efektów naruszeń	120
2.1. Wykluczenie dowodów pośrednio nielegalnych	120
2.2. Wykluczenie dowodów bezpośrednio nielegalnych	130
2.3. Powtórzenie czynności procesowej	146
2.4. Możliwość kwestionowania wiarygodności dowodu	152
3. Środki naprawcze ukierunkowane na zrekompensowanie szkody	155
3.1. Rekompensata pieniężna	155
3.1.1. Rekompensata pieniężna orzekana w ramach postępowania cywilnego	155
3.1.2. Rekompensata pieniężna orzekana w ramach postępowania karnego	166
3.2. Rekompensata procesowa	171
3.2.1. Uniewinnienie	171
3.2.2. Niedopuszczalność oskarżenia	177
3.2.3. Modyfikacja wymiaru kary	183
3.2.4. Uznanie wyników czynności zgodnie z twierdzeniem strony postępowania	189
3.3. Rekompensata pozaprocessowa	196
3.3.1. Odpowiedzialność dyscyplinarna i służbowa	196

3.3.2. Odpowiedzialność karna	212
3.3.3. Przekazanie postępowania do innej jednostki niż właściwa miejscowo	224
4. Środki naprawcze ukierunkowane na przeciwdziałanie przyszłym naruszeniom	233
5. Interes uczestników postępowania ze względu na środki naprawcze	237

Rozdział III

Standard polski – implementacja dyrektyw unijnych oraz ocena środków naprawczych w postępowaniu dowodowym na przykładzie wybranych czynności	243
1. Implementacja prawno Karnych dyrektyw unijnych w zakresie prawa do skutecznego środka naprawczego do polskiego porządku prawnego	243
1.1. Implementacja dyrektywy 2012/13/UE	243
1.2. Implementacja dyrektywy 2013/48/UE	248
1.3. Implementacja dyrektywy 2016/343	258
1.4. Implementacja dyrektywy 2016/800	265
1.5. Implementacja dyrektywy 2016/1919	268
2. Ocena środków naprawczych w polskim postępowaniu dowodowym na przykładzie wybranych czynności – uwagi ogólne	272
3. Przesłuchanie oskarżonego	276
3.1. Ocena skuteczności środków naprawczych w prawie krajowym	276
3.2. Konstrukcja skutecznego środka naprawczego	283
3.2.1. Naruszenie prawa do obrony w toku przesłuchania	283
3.2.2. Naruszenie prawa do informacji	286
3.2.3. Naruszenie prawa do dokumentowania czynności	289
3.2.4. Wykorzystanie podstępów w toku przesłuchania	291
3.2.5. Wykorzystanie dowodów pośrednio nielegalnych	294

3.2.6. Zastępowanie wyjaśnień treścią notatki urzędowej	296
3.2.7. Forma wykluczania dowodów z postępowania	297
3.2.8. Przesłuchanie osoby podejrzanej w charakterze świadka	298
4. Przesłuchanie świadka	301
4.1. Ocena skuteczności środków naprawczych w prawie krajowym	301
4.2. Konstrukcja skutecznego środka naprawczego	307
4.2.1. Niezastosowanie wymogów przesłuchania małoletniego świadka	307
4.2.2. Problematyka braku pouczenia o prawie do odmowy zeznań	311
5. Oględziny	314
5.1. Ocena skuteczności środków naprawczych w prawie krajowym	314
5.2. Konstrukcja skutecznego środka naprawczego	318
5.2.1. Problematyka umożliwienia udziału w czynności niepowtarzalnej oraz naruszenie prawa do dokumentowania czynności	318
5.2.2. Nieprzeprowadzenie oględzin w czasie właściwym	325
5.2.3. Zniekształcenie miejsca/przedmiotu oględzin	327
6. Okazanie	329
6.1. Ocena skuteczności środków naprawczych w prawie krajowym	329
6.2. Konstrukcja skutecznego środka naprawczego	332
6.2.1. Wykorzystanie przymusu wobec osoby okazywanej	332
6.2.2. Nieumożliwienie osobom uprawnionym skutecznego udziału w czynności okazania	339
7. Kontrola i utrwalanie rozmów	339
7.1. Ocena skuteczności środków naprawczych w prawie krajowym	339

7.2. Konstrukcja skutecznego środka naprawczego	342
7.2.1. Prowadzenie kontroli z przekroczeniem granic przedmiotowo-podmiotowych	342
7.2.2. Niedochowanie terminów wynikających z art. 237 § 2 k.p.k.	345
7.2.3. Niezasadniona kontrola rozmów	348

Rozdział IV

Stosowanie środków naprawczych w postępowaniu

dowodowym	352
1. Etap stosowania środków naprawczych – uwagi ogólne	352
2. Organ właściwy do stosowania środków naprawczych	357
3. Środki prowadzące do wszczęcia procedury naprawczej	362
3.1. Apelacja	362
3.2. Zażalenie	368
3.3. Kasacja	375
3.4. Wniosek o wznowienie postępowania	377
3.5. Skarga nadzwyczajna	386
3.6. Zwrot merytoryczny sprawy prokuratorowi przez sąd	392
3.7. Wniosek o zastosowanie środka naprawczego	396
4. Przesłanki stosowania środków naprawczych	401
5. Propozycja konstrukcji systemu środków naprawczych w polskim postępowaniu dowodowym	404

Podsumowanie	413
---------------------------	-----

Bibliografia	421
---------------------------	-----

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

dyrektywa
2012/13/UE	– dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z 22.05.2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 142, s. 1)
dyrektywa
2013/48/UE	– dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z 22.10.2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (Dz.Urz. UE L 294, s. 1)
dyrektywa
2016/343	– dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/343 z 9.03.2016 r. w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 65, s. 1)
dyrektywa
2016/800	– dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z 11.05.2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 132, s. 1)
dyrektywa
2016/1919	– dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z 26.10.2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (Dz.Urz. UE L 297, s. 1, ze zm.)

EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1960 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5, 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.) (Europejska Konwencja Praw Człowieka)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375 ze zm.)
pr. prok.	– ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1247 ze zm.)
p.u.s.p.	– ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072 ze zm.)
r.u.p.p.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2017 r. poz. 1206 ze zm.)

Inne

EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
Erasmus L. Rev.	– Erasmus Law Review
ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
JUSTIA	– https://www.justia.com
KPCZ	– Komitet Praw Człowieka
KSAG	– Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
N.Y.U. L. Rev.	– New York University Law Review
Ohio St. J. Crim. L.	– Ohio State Journal of Criminal Law
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	– Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSAW	– Orzecznictwo Apelacji Wrocławskiej

OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna
OSNK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Izba Wojskowa
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
PiP	– Państwo i Prawo
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RPO	– Rzecznik Praw Obywatelskich
PS	– Przegląd Sądowy
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
STSM	– Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej
Suffolk U.L. Rev.	– Suffolk University Law Review
Tennessee L. Rev.	– Tennessee Law Review
Tex. Tech L. Rev.	– Texas Tech Law Review
Tilburg L. Rev.	– Tilburg Law Review
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TS	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
UE	– Unia Europejska
Utrecht L. Rev.	– Utrecht Law Review
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
WSA	– wojewódzki sąd administracyjny

WSTĘP

Problematyka środków naprawczych do tej pory nie wzbudziła szerszego zainteresowania doktryny krajowej oraz orzecznictwa sądów polskich. Debata nad gwarancjami procesowymi uczestników postępowania karnego kończy się tam, gdzie kończą się regulacje kodeksowe – stwierdzeniem, że określone gwarancje uczestnikom tym przysługują. Można niekiedy odnieść wrażenie, że stwierdzenia te mają swego rodzaju moc performatywów – określenie danych gwarancji lub praw „fundamentalnymi”, „kluczowymi”, „podstawowymi” miałyby sprawić, że nie mogą one zostać naruszone lub odebrane. Próżno szukać w komentarzach lub piśmiennictwie rozważań nad tym, jakie skutki procesowe przynosi naruszenie owych gwarancji czy praw. Innymi słowy – co dzieje się w przypadku ich pogwałcenia, jakie reakcje są właściwe i powinny być przewidziane przez przepisy procesowe.

Praktyka procesowa pokazuje, że pytania te nie stanowią podstawy rozważań wyłącznie teoretycznych. Przyznanie praw podmiotowych i gwarancji procesowych przepisami ustawy nie powoduje automatycznie, że prawa te każdorazowo są szanowane i realizowane. Stanowi to wyzwanie zarówno dla praktyków, jak i teoretyków prawa. Rozważania zakończone stwierdzeniem, że określone prawa lub gwarancje obowiązują, mają charakter abstrakcyjny. Istnieje potrzeba podjęcia dalszych kroków. Konieczne jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jakie są konsekwencje naruszenia bądź nadużycia w sferze interesów i praw uczestników postępowania.

Odpowiedź na to pytanie stanowi potrzeba rozważenia zastosowania środków naprawczych. Pojęcie środków naprawczych nie jest jednak

znane i wykorzystywane w szerszym zakresie przez polskie piśmiennictwo i judykaturę. Niniejsza praca stanowi próbę odpowiedzi na pytania, czym są środki naprawcze, jakie formy mogą przejawiać, jaki standard stosowania środków naprawczych w postępowaniu dowodowym wynika z prawa unijnego oraz orzecznictwa strasburskiego oraz czy polski standard środków naprawczych jest wystarczający czy wymaga zmian, a jeśli tak – jak powinien wyglądać system środków naprawczych w polskim postępowaniu dowodowym.

Jak wskazywał R. Kmiecik już przed ponad 30 laty, „z zasady praworządności, pojmowanej w jej właściwym, tj. formalnym sensie, wynika postulat ścisłego przestrzegania prawa dowodowego we wszystkich stadiach (etapach) procesu karnego. Formalna wadliwość przebiegu postępowania dowodowego powoduje *eo ipso* wadliwość orzeczenia sądu, choćby orzeczenie to było w pełni poprawne pod względem merytorycznym oraz czyniło zadość «zasadzie trafnej reakcji karnej». Gdyby bowiem realizacja takich wartości jak słuszność, sprawiedliwość lub trafność reakcji karnej pozwalała w każdym wypadku podporządkować wymagania formalnoprawne stawiane przez prawo dowodowe założeniom celowościowo-materialnym uwarunkowanym koniecznością realizacji norm prawa karnego materialnego, wówczas cały porządek karnoprocesowy mógłby się zachwiać nierzadko ze szkodą również dla idei «trafnej reakcji karnej». Obowiązek ścisłego przestrzegania form prawnodowodowych stanowi przy tym istotną gwarancję ograniczania dążności organów ścigania do podejmowania działalności dowodowej *per fas et nefas*, co ma szczególne znaczenie z punktu widzenia zasady praworządności. Z tego też punktu widzenia konstrukcja konwalidacji pojmowana jako zjawisko usuwania wadliwości czynności dowodowych lub skutków tej wadliwości spełnia funkcję gwarancji praworządności, zwłaszcza jeśli przyjmiemy, że usuwanie dostrzeżonych uchybień procesowych i naprawianie wadliwych czynności jest nie tylko konsekwencją uprawnień, ale obowiązków organów procesowych¹. Dbłość o poszanowanie zasad proceduralnych, praworządności, ochrona interesów uczestników postępowania i urze-

¹ R. Kmiecik, *Konwalidacja i konwersja wadliwych dowodów w procesie karnym*, PiP 1989/5, s. 92–93.

czywistnianie standardu rzetelnego procesu powinny przyświecać organom procesowym w każdych okolicznościach. Zaryzykować można tezę, zgodnie z którą w czasach niespokojnych, w których zwiększane są uprawnienia organów ścigania, wyposażanych w nowe narzędzia walki z przestępczością, ciężar prac legislacyjnych przenoszony jest zaś z gwarancyjności na skuteczność postępowań, nauka polska w sposób szczególnie zobowiązana jest do zajęcia wyraźnego stanowiska w przedmiocie skutków naruszeń, uchybień proceduralnych, ingerencji w interesy uczestników postępowania.

Niniejsza praca ukierunkowana jest na weryfikację trzech hipotez. Brzmia one następująco:

- 1) Polski system prawny nie spełnia wszystkich kryteriów skutecznych środków naprawczych w postępowaniu dowodowym, wymaganych przez prawo unijne oraz standardy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W konsekwencji polski system prawny wymaga zmian w tym obszarze.
- 2) Nie istnieje jeden środek naprawczy właściwy wobec wszelkich możliwych naruszeń lub nadużyć w polskim postępowaniu karnym dowodowym. W konsekwencji konieczne jest stworzenie systemu składającego się ze zróżnicowanych środków naprawczych.
- 3) Nie jest możliwe przewidzenie wszystkich możliwych naruszeń w toku postępowania dowodowego. Konieczne jest stworzenie elastycznego systemu środków naprawczych mającego zastosowanie wobec różnych rodzajów naruszeń, nie zaś kazuistycznego ich uregulowania.

Celem pracy jest przedstawienie propozycji systemu skutecznych środków naprawczych w postępowaniu dowodowym w sprawach karnych. Praca przedstawia trzy główne zagadnienia, które nie zostały jeszcze rozpoznane w badaniach akademickich i ukazują nowatorskie spojrzenie na przedstawiany temat:

- 1) rozróżnienie między skutecznymi środkami naprawczymi *sensu stricto* a środkami prowadzącymi do wszczęcia postępowania naprawczego,
- 2) rozróżnienie kategorii naruszeń oraz nadużyć ze strony organów procesowych,

- 3) sytuację procesową wszystkich uczestników postępowania w kontekście problematyki środków naprawczych.

W pracy wykorzystano metodę analizy formalnoprawnej, metodę genezy norm prawnych, metodę dogmatyczną i analizę orzecznictwa. Oparcie się wyłącznie na badaniach metodą analizy formalnoprawnej mogłoby doprowadzić do nieadekwatnych wniosków, z uwagi na to, że regulacje prawne mają charakter normatywny i jako takie często nie mają pokrycia w rzeczywistości (są to projekty tej rzeczywistości, a nie jej opis). Dlatego badania należało uzupełnić innymi metodami, np. metodą statystyczną. Metoda statystyczna stanowi uzupełnienie analizy formalnoprawnej i metody dogmatycznej oraz umożliwia weryfikację sprawności instytucji prawnej i jej praktyczny efekt. Statystyki w niniejszej pracy pochodzą od organów Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu, Sądu Okręgowego w Poznaniu, Prokuratury Regionalnej w Poznaniu. Zostały one wykorzystane w rozdziale III do analizy środków naprawczych związanych z odpowiedzialnością osobistą funkcjonariuszy i naruszeniami uczestników postępowania w toku postępowania dowodowego. W pracy wykorzystano również metodę porównawczą. Badanie orzecznictwa uwzględniało zarówno orzecznictwo sądów krajowych, jak i orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych oraz posiłkowo orzecznictwa sądów zagranicznych.

Istotne w kontekście problematyki niniejszej pracy jest również to, jakie instrumenty prawne zostały użyte w innych krajach do rozwiązywania podobnych zagadnień. Zadaniem badań porównawczych jest uzyskanie rzetelnej oceny prawa krajowego. Rozważyć można, czy badania komparatystyczne powinny obejmować tylko teksty prawne, czy również stanowiska doktryny prawa oraz orzecznictwo. Jak się wydaje, to przede wszystkim doktryna i orzecznictwo formułują zasady prawa, które stanowią integralną część samego systemu prawa. Zasadne jest więc odwołanie się także do źródeł prawniczych. Autorka wybrała do badań komparatystycznych:

- 1) system prawny Stanów Zjednoczonych Ameryki – w kontekście reguły wykluczenia dowodów, która genezę ma w orzecznictwie sądów federalnych USA;

- 2) uzupełniając w tym kontekście również systemy prawa belgijskiego oraz niderlandzkiego;
- 3) system prawny Niderlandów – w odniesieniu do instytucji modyfikacji wyroku jako środka naprawczego z uwagi na obowiązujące regulacje oparte na art. 359a niderlandzkiej ustawy karnoprosesowej, oraz
- 4) system prawny Wielkiej Brytanii, w kontekście instytucji odstąpienia od oskarżenia.

Rozdział I

POJĘCIE I GENEZA PRAWA DO SKUTECZNEGO ŚRODKA NAPRAWCZEGO

1. Geneza

Rzymscy juryści posługiwali się paremią *ubi ius, ibi remedium*¹ – tam, gdzie prawo, tam środek naprawczy (ang. *where there is a right, there is a remedy*). Paremia ta pokazuje, jak intuicyjne jest powiązanie prawa podmiotowego ze środkami naprawczymi w przypadku jego naruszenia. Międzynarodowa formuła *no right without a remedy* wywodzi się z wyroku Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej w sprawie fabryki w Chorzowie (Polska v. Niemcy)². Wskazano w nim, że naczelną regułą prawa, a nawet samym konceptem prawa, jest spostrzeżenie, że jakiegokolwiek naruszenie określonego zobowiązania pociąga za sobą obowiązek reparacji. W przywołanej sprawie uznano, że Polska jest odpowiedzialna za szkodę poniesioną przez Niemcy w związku z pogwałceniem traktatu zawartego przez oba państwa. Już jednak w XIX w. sądy rozjemcze wskazywały, że odszkodowanie z tytułu szkód „powinno w miarę możliwości przywró-

¹ K. Burczak, A. Dębiński, M. Jońca, *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, Warszawa 2007, s. 223.

² Wyrok STSM z 13.09.1928 r., Niemcy v. Polska, PCIJ Ser. A, Nr 17, za: S.B. Starr, *Rethinking „effective remedies”: remedial deterrence in international courts*, N.Y.U. L. Rev. 2008/83, s. 699.

cić stan rzeczy, jaki istniał przed naruszeniem prawa, względnie jaki istniałby, gdyby naruszenie nie nastąpiło”³.

Koncepcja *effective remedy* w znanej współcześnie formule ma początek w doktrynie praw człowieka. Pojęcie środka naprawczego wywodzi się z międzynarodowej ochrony praw człowieka i przekonania, że każde naruszenie tych praw powinno skutkować rekompensatą dla ofiary⁴. Obecnie prawo to przewidziane jest przez część umów międzynarodowych, których Polska jest stroną. Polskie tłumaczenia traktatów posługują się zwrotem „prawo do odwołania”. Jest ono w ocenie autorki tłumaczeniem mylącym oraz błędnym, zawężającym pojęcie *remedy*. Stąd w dalszej części opracowania używane będzie pojęcie „prawa do skutecznego środka naprawczego” jako tłumaczenia pojęcia *right to an effective remedy*.

Prawo do skutecznego środka naprawczego przewidują niemal wszystkie współczesne konwencje i traktaty międzynarodowe chroniące prawa człowieka. Prawo do skutecznego środka naprawczego rozumiane jest zarówno jako prawo w ujęciu proceduralnym – w postaci prawa do wysłuchania przed bezstronnym podmiotem decyzyjnym, a zatem prawa do procedury naprawczej, jak i materialnym – prawa do otrzymania pewnej rekompensaty, „ulgi”⁵.

Za pierwszy międzynarodowy akt prawny przedstawiający istotę prawa do skutecznego środka naprawczego uważana jest Amerykańska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1948 r., wyprzedzając tym samym o 8 miesięcy Powszechną Deklarację Praw Człowieka z tego samego roku⁶.

Przepis art. XVIII Amerykańskiej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, określający prawo do rzetelnego procesu (*fair trial*), brzmi: „Every person may resort to the courts to ensure respect for

³ *Prawo międzynarodowe. Materiały do studiów*, red. B. Wierzbicki, Białystok 2008, s. 267.

⁴ S.B. Starr, *Rethinking...*, s. 693.

⁵ S.B. Starr, *Rethinking...*, s. 700–701.

⁶ S.B. Starr, *Rethinking...*, s. 701.

his legal rights. There should likewise be available to him a simple, brief procedure whereby the courts will protect him from acts of authority that, to his prejudice, violate any fundamental constitutional rights”.

W przepisie tym (jak i w całym akcie prawnym) brakuje odwołania do pojęcia *effective remedy*. Niemniej jednak trafnie uważa się, że przyznając każdemu prawo do ochrony sądowej w celu urzeczywistnienia praw, właściwej procedury prawnej oraz ochrony sądowej przed pogwałceniem jakichkolwiek konstytucyjnych praw, przyznaje się tym samym prawo do środka naprawczego skutkującego zwalczaniem naruszeń praw i uchylaniem ich konsekwencji⁷.

Przepis art. 8 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10.12.1948 r., w następującym brzmieniu: „Everyone has the right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted him by the constitution or by law”, przewiduje prawo do środka naprawczego przed właściwym sądem w przypadku naruszenia praw jednostki wynikających z konstytucji i prawa. Posługuje się przy tym bezpośrednio pojęciem *right to effective remedy*.

Z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka prawo do skutecznego środka naprawczego zostało implementowane do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie 4.11.1960 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5, 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2⁸ (art. 13) i Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1969 r.⁹ (art. 25).

Brzmienie przepisu art. 13 EKPC jest następujące: „Everyone whose rights and freedoms as set forth in this Convention are violated shall have an effective remedy before a national authority notwithstanding-

⁷ S.B. Starr, *Rethinking...*, s. 701.

⁸ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

⁹ B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, Toruń 1993, s. 289; S.B. Starr, *Rethinking...*, s. 702.

ing that the violation has been committed by persons acting in an official capacity”.

W doktrynie zauważa się, że jest to instrument gwarantujący dostępność „skutecznego środka odwoławczego na poziomie krajowym, pozwalającego postawić zarzut naruszenia praw i wolności zapisanych w Konwencji, niezależnie od formy, w jakiej są one zagwarantowane w wewnętrznym porządku prawnym”¹⁰. Oczywiście wszelkie uwagi w zakresie tłumaczenia wskazane powyżej pozostają aktualne. Na problematykę tłumaczenia wskazują również P. Hofmański oraz A. Wróbel w komentarzu do art. 13 EKPC, odwołując się do brzmienia tego artykułu w języku angielskim, francuskim oraz rosyjskim¹¹. Niewątpliwie pojęcie *remedy* jest pojęciem szerszym od pojęcia środka odwoławczego. Autorzy wskazują, że właściwe byłoby rozumienie tego wyrażenia jako „każdego środka prawnego” prowadzącego do naprawienia (zadośćuczynienia) szkody, także z uwagi na synonim w postaci *relief* używany w orzecznictwie Trybunału¹². Co ważne, możliwość powoływania art. 13 EKPC nie jest uzależniona od rzeczywistego naruszenia innego przepisu Konwencji¹³. Istotne jest istnienie skutecznego środka na wypadek takiego naruszenia.

Przepis art. 25 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1969 r., przewidujący prawo do ochrony sądowej, jest następujący:

„1. Everyone has the right to simple and prompt recourse, or any other effective recourse, to a competent court or tribunal for protection against acts that violate his fundamental rights recognized by the constitution or laws of the state concerned or by this Convention, even though such violation may have been committed by persons acting in the course of their official duties.

¹⁰ M.A. Nowicki [w:] M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017, komentarz do art. 13, s. 943.

¹¹ P. Hofmański, A. Wróbel [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, komentarz do art. 13, s. 728.

¹² Por. wyrok ETPC z 26.10.2000 r., 30210/96, Kudła v. Poland, HUDOC, s. 145, za: P. Hofmański, A. Wróbel [w:] *Konwencja...*, t. 1, red. L. Garlicki, komentarz do art. 13, s. 728.

¹³ Wyrok ETPC z 6.09.1978 r., 5029/71, Klass v. Germany, HUDOC, s. 64.

2. The States Parties undertake:

- a. to ensure that any person claiming such remedy shall have his rights determined by the competent authority provided for by the legal system of the state;
- b. to develop the possibilities of judicial remedy; and
- c. to ensure that the competent authorities shall enforce such remedies when granted”.

Prawo do skutecznego środka ochrony prawnej (*an effective remedy*) przewiduje również art. 2 ust. 3 lit. a Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r.¹⁴ Podobnie jak w przypadku pozostałych umów międzynarodowych wskazuje się, że istotą tego przepisu jest nakaz skierowany do państwa-strony, by zapewnić w prawie krajowym mechanizm skutecznego dochodzenia swoich uprawnień w przypadku naruszeń praw przewidzianych w Pakcie¹⁵. Podnosi się w szczególności, że państwo ma nie tylko obowiązek przestrzegania praw zapewnionych w Pakcie, ale także obowiązek zapewnienia ich realizacji¹⁶. Jak wskazuje się w doktrynie, „podstawową regułą wynikającą z art. 2 ust. 3 MPPOiP jest spoczywający na państwie obowiązek usunięcia przyczyn naruszenia danego prawa. Może to wiązać się z koniecznością przeprowadzenia takich zmian legislacyjnych, które uniemożliwią dokonanie podobnych naruszeń w przyszłości”¹⁷. Niewątpliwie jednak aspekt ten nie wyczerpuje treści obowiązku państwa-strony. Istotne jest również zapewnienie odpowiedniego mechanizmu reakcji na naruszenia przewidującego ochronę ofiary owego naruszenia¹⁸.

¹⁴ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

¹⁵ R. Wieruszewski, K. Sękowska-Kozłowska [w:] *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich (osobistych) i politycznych. Komentarz*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2012, komentarz do art. 2, s. 54; decyzja KPCZ z 14.07.1997 r., 552/1993, Kall v. Polska, JURISPRUDENCE-OHCHR.

¹⁶ Komentarz Ogólny Komitetu Praw Człowieka nr 3 z 29.07.1981 r., za: R. Wieruszewski, K. Sękowska-Kozłowska [w:] *Międzynarodowy pakt...*, red. R. Wieruszewski, komentarz do art. 2, s. 37.

¹⁷ R. Wieruszewski, K. Sękowska-Kozłowska [w:] *Międzynarodowy pakt...*, red. R. Wieruszewski, komentarz do art. 2, s. 54.

¹⁸ R. Wieruszewski, K. Sękowska-Kozłowska [w:] *Międzynarodowy pakt...*, red. R. Wieruszewski, komentarz do art. 2, s. 55–56.

Komitet Praw Człowieka na przestrzeni lat wskazywał konkretne rekomendacje pod adresem Polski, w tym również dotyczące środków ochrony prawnej¹⁹. Nie dotyczyły one jednak procedury karnej²⁰. Przykładowo można jednak wskazać, że za skuteczny środek naprawczy Komitet Praw Człowieka uznał wprowadzenie nowych regulacji prawnych umożliwiających wniesienie skargi przeciwko naruszaniu prawa strony w postępowaniu sądowym do rozpatrzenia jej sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki²¹.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2007/C 303/01)²² przewiduje prawo do skutecznego środka prawnego, które odnajdujemy w treści art. 47. Stanowi on w pierwszym zdaniu: „Everyone whose rights and freedoms guaranteed by the law of the Union are violated has the right to an effective remedy before a tribunal in compliance with the conditions laid down in this Article”.

Podkreśla się, że gwarancja ochrony prawnej w prawie unijnym, w odniesieniu do art. 47 Karty, jest szersza niż wynikająca z art. 13 EKPC, z uwagi na wymóg zagwarantowania tej ochrony przed organem sądowym²³.

Pojęcie środka naprawczego występuje również w tekstach pięciu dyrektyw unijnych w sprawach karnych, do których implementacji jest zobowiązana Polska. Pierwsza z pakietu dyrektyw ukierunkowanych na ochronę praw osób podejrzanych i oskarżonych – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z 20.10.2010 r. w sprawie

¹⁹ Komitet Praw Człowieka, *Uwagi końcowe dotyczące siódmego sprawozdania okresowego Rzeczypospolitej Polskiej*, 2016, s. 2, 3, <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/konwencje/miedzynarodowy-pakt-praw-obywatelskich-i-politycznych/> (dostęp: 3.11.2020 r.); Komitet Praw Człowieka, *Uwagi końcowe Komitetu Praw Człowieka*, 2010, s. 3, 5, <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/konwencje/miedzynarodowy-pakt-praw-obywatelskich-i-politycznych/> (dostęp: 3.11.2020 r.).

²⁰ Por. A. Gerecka-Żołyńska, *Internacjonalizacja współczesnego procesu karnego w Polsce*, Warszawa 2009, s. 138.

²¹ A. Gerecka-Żołyńska, *Internacjonalizacja...*, s. 138.

²² Dz.Urz. UE C 303, s. 1, ze zm.

²³ M. Baran, *Stosowanie z urzędu prawa Unii Europejskiej przez sądy krajowe*, Warszawa 2014, s. 119.

prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym²⁴ – nie przewiduje prawa do środka naprawczego. Na przykładzie wskazanych pięciu dyrektyw przedstawiony zostanie standard unijny prawa do środka naprawczego w niniejszej pracy.

2. Koncepcja prawa do skutecznego środka naprawczego w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

2.1. Pojęcie środka naprawczego

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie skutecznych środków naprawczych oparte jest na wykładni art. 13 EKPC, którego brzmienie jest następujące: „Każdy, czyje prawa i wolności zawarte w niniejszej konwencji zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego także wówczas, gdy naruszenia dokonały osoby wykonujące swoje funkcje urzędowe”²⁵ (z zastrzeżeniem uwag w zakresie tłumaczenia przedstawionych w rozdziale I). Pomocniczo odnieść można się również do orzecznictwa w zakresie dopuszczalności skargi i wyczerpania środków krajowych, tj. art. 35 ust. 1 EKPC²⁶.

Trybunał nie wskazał nigdy definicji równościowej środka naprawczego, niemniej jednak pojęcie to można wywieść z szeregu orzeczeń odnoszących się do jego celów. Wskazać należy na następujące fragmenty wyroków:

- „Trybunał przypomina, że skutkiem Artykułu 13 jest wymaganie zapewnienia środka naprawczego na poziomie krajowym, umożliwiającego właściwemu organowi krajowemu zarówno rozpatrzenie istoty odpowiedniego zarzutu naruszenia Konwencji, jak i przyznanie odpowiedniego zadośćuczynienia, chociaż umawia-

²⁴ Dz.Urz. UE L 280, s. 1.

²⁵ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, s. 943–957.

²⁶ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, s. 58–77.

jącym się Państwow przysługuje pewna swoboda co do sposobu, w jaki wypełniają swoje zobowiązania wynikające z niniejszego przepisu”²⁷;

- „Artykuł 13 Konwencji gwarantuje dostępność na szczeblu krajowym środka naprawczego w celu wyegzekwowania istoty praw i wolności przewidzianych Konwencją, niezależnie od ich formy, zapewnionych w krajowym porządku prawnym. Skutkiem Artykułu 13 jest zatem wymaganie zapewnienia krajowego środka naprawczego w celu rozpatrzenia istoty «uzasadnionego zarzutu» na podstawie Konwencji i przyznania odpowiedniego zadośćuczynienia”²⁸;
- „Artykuł 13 gwarantuje dostępność środka naprawczego na poziomie krajowym w celu wyegzekwowania – a tym samym postawienia zarzutu nieprzestrzegania istoty praw i wolności Konwencji w jakiegokolwiek formie, jaka może być dostępna w krajowym porządku prawnym”²⁹;
- „Artykuł 13 Konwencji wymaga, aby krajowe systemy prawne udostępniały skuteczny środek naprawczy uprawniający właściwy organ krajowy do rozpatrywania istoty «spornej» skargi na podstawie Konwencji. Jego celem jest zapewnienie środków, dzięki którym jednostki mogą uzyskać odpowiednie zadośćuczynienie na szczeblu krajowym za naruszenia ich praw wynikających z Konwencji, przed uruchomieniem międzynarodowego mechanizmu skarg do Trybunału”³⁰.

²⁷ Wyrok ETPC z 25.06.1997 r., 20605/92, Halford v. The United Kingdom, HUDOC, s. 64; wyrok ETPC z 15.11.1996 r., 22414/93, Chahal v. The United Kingdom, HUDOC, s. 145; wszystkie tłumaczenia fragmentów orzeczeń ETPC w niniejszym rozdziale pochodzą od autora, chyba że wskazano inaczej.

²⁸ Wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, McFarlane v. Ireland, HUDOC, s. 108; wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, Doran v. Ireland, HUDOC, s. 55; wyrok ETPC z 28.10.1998 r., 24760/94, Assenov i inni v. Bulgaria, HUDOC, s. 117; wyrok ETPC z 4.07.2006 r., 59450/00, Ramirez Sanchez v. France, HUDOC, s. 157.

²⁹ Wyrok ETPC z 27.04.1988 r., 9659/82, Boyle i Rice v. The United Kingdom, HUDOC, s. 52.

³⁰ Wyrok ETPC z 20.03.2008 r., 15339/02 i in., Budayeva v. Russia, HUDOC, s. 191 oraz definicje niemal tożsame z czterema przedstawionymi m.in. w: wyrok ETPC z 30.10.1991 r., 13163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87, 13448/87, Vilvarajah i inni v. The United Kingdom, HUDOC, s. 122; wyrok ETPC z 12.05.2000 r., 35394/97, Khan v. The United Kingdom, HUDOC, s. 44; wyrok ETPC z 28.03.2000 r., 22535/93, Mah-

Z powyższego wynika, że środkiem naprawczym w rozumieniu Trybunału jest środek umożliwiający zmierzenie się właściwego organu państwowego z zarzutem naruszenia któregośkolwiek z praw konwencyjnych i w razie uznania, że do naruszenia doszło, przyznania odpowiedniej rekompensaty. Nie wskazuje on, że efektem zastosowania środka naprawczego powinno być postawienie skarżącego w sytuacji, w jakiej by się znalazł, gdyby do naruszenia nie doszło, choć takie stanowiska są niekiedy przedstawiane przez skarżących³¹. Konieczne jest zatem zrekonstruowanie:

- 1) wymogów pozwalających na uznanie, że dany środek jest skuteczny;
- 2) pojęcia *arguable claim*;
- 3) możliwych form rekompensaty w przypadku uznania, że do naruszenia doszło.

2.2. Skuteczność środków naprawczych

Trybunał ocenia skuteczność środków naprawczych, uwzględniając szereg kryteriów. Można wśród nich wyróżnić: wymogi ogólne, organy właściwe do stosowania środków naprawczych, czas trwania i koszty postępowania naprawczego oraz kwotę wypłacanego odszkodowania. Zostaną one w tej kolejności omówione poniżej.

W pierwszej kolejności dany środek naprawczy musi istnieć³². Jednym z częściej przywoływanych wymogów jest wskazanie, że środek naprawczy musi być skuteczny zarówno w prawie, jak i w prak-

mut Kaya v. Turkey, HUDOC, s. 124; wyrok ETPC z 14.03.2002 r., 46477/99, Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom, HUDOC, s. 96; wyrok ETPC z 24.04.2003 r., 24351/94, Aktaş v. Turkey, HUDOC, s. 328; wyrok ETPC z 21.02.1986 r., 8793/79, James i inni v. The United Kingdom, HUDOC, s. 84; wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, M.S.S. v. Belgium and Greece, HUDOC, s. 288; wyrok ETPC z 8.06.2006 r., 75529/01, Sürmeli v. Germany, HUDOC, s. 98.

³¹ „The concept of an «effective remedy», in the applicants' submission, presupposes that the person concerned should be placed in a position, by means of subsequent information, to defend himself against any inadmissible encroachment upon his guaranteed rights”; wyrok ETPC z 6.09.1978 r., 5029/71, Klass v. Germany, HUDOC, s. 68.

³² Wyrok ETPC z 5.01.2010 r., 22933/02, Frasiak v. Poland, HUDOC, s. 104.

tyce³³. Oznacza to, że nie chodzi o ochronę iluzoryczną, formalnie przewidzianą prawem. Konieczne jest również jej stosowanie i działanie w praktyce. Następnie weryfikacji podlega dostępność środka naprawczego dla osoby potencjalnie dotkniętej naruszeniem³⁴. Środki te muszą być osiągalne dla każdego. Powinny być również adekwatne, proporcjonalne do naruszenia³⁵. Jak wynika z orzecznictwa, Trybunał nie przesądza, jakie dokładnie środki spełniają te wymogi, wskazuje jednak, że natura potencjalnego naruszenia przesądza o kształcie danego środka³⁶. Wyjątkowo traktowane jest pojęcie skuteczności w sprawach dotyczących tajnych działań operacyjnych, gdzie wskazuje się, że środek ma być skuteczny tak, jak to tylko możliwe, uwzględniając charakter i cel czynności³⁷. Każdorazowo kluczowa dla oceny skuteczności danego środka naprawczego jest kwestia szans powodzenia oraz rzeczywistej możliwości uzyskania właściwej rekompensaty³⁸. Trybunał nie ma również wątpliwości, że skuteczność środka naprawczego nie może zależeć od pozytywnego rozstrzygnięcia dla skarżącego³⁹ – wynika to jednoznacznie zarówno z wykładni

³³ Por. wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, *Doran v. Ireland*, HUDOC, s. 69; wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, HUDOC, s. 288; wyrok ETPC z 26.10.2000 r., 30210/96, *Kudła v. Poland*, HUDOC, s. 157; wyrok ETPC z 4.07.2006 r., 59450/00, *Ramirez Sanchez v. France*, HUDOC, s. 158; wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, *McFarlane v. Ireland*, HUDOC, s. 109.

³⁴ Wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, s. 318; wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, *McFarlane v. Ireland*, s. 107; wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 62361/00, *Riccardi Pizzati v. Italy*, HUDOC, s. 38; decyzja ETPC z 11.09.2002 r., 57220/00, *Mifsud v. France*, HUDOC, s. 15; wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, *Doran v. Ireland*, s. 56.

³⁵ Wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, *Doran v. Ireland*, s. 56.

³⁶ Wyrok ETPC z 4.07.2006 r., 59450/00, *Ramirez Sanchez v. France*, s. 158–159; wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, *McFarlane v. Ireland*, s. 109; wyrok ETPC z 15.11.1996 r., 22414/93, *Chahal v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 150–151; wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, s. 293.

³⁷ Wyrok ETPC z 15.11.1996 r., 22414/93, *Chahal v. The United Kingdom*, s. 142; wyrok ETPC z 6.09.1978 r., 5029/71, *Klass v. Germany*, HUDOC, s. 69; wyrok ETPC z 26.03.1987 r., 9248/81, *Leander v. Sweden*, HUDOC, s. 84.

³⁸ Wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, *McFarlane v. Ireland*, s. 114; wyrok ETPC z 13.09.2018 r., 58170/13, 62322/14, 24960/15, *Big Brother Watch i inni v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 247.

³⁹ Wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, s. 289–290; wyrok ETPC z 26.10.2000 r., 30210/96, *Kudła v. Poland*, s. 157; wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, *Doran v. Ireland*, s. 58; wyrok ETPC z 4.07.2006 r., 59450/00,

art. 13 EKPC przedstawianej przez Trybunał, jak i koncepcji *arguable claim* przedstawionej w pkt 2.3 poniżej. Istotą art. 13 jest bowiem możliwość zbadania, czy do naruszenia doszło, i w takim przypadku odpowiedniej reakcji państwa, nie zaś automatyzm przyznania rekompensaty w przypadku przedstawienia zarzutu naruszenia praw konwencyjnych.

Co istotne, Trybunał nie stawia wymogu, aby środki naprawcze były stosowane przez organy sądowe. Niemniej jednak kontrola powinna być dokonywana przez organ cechujący się niezależnością, właściwym zasięgiem władzy, gwarancjami, wyposażony w odpowiednie kompetencje. Należy przy tym wskazać, że jeśli kontrolę sprawuje organ inny niż sąd, Trybunał ocenia te cechy w sposób drobiazgowy i dogłębny⁴⁰. Przykładowo w sprawie *Silver* i inni odmówiono przymiotu skuteczności środkom odwoławczym z uwagi na to, że organ je rozpatrujący nie miał władzy egzekwowania swoich rozstrzygnięć, wykonania wydanej przez siebie wiążącej decyzji przyznającej odszkodowania, a także brakowało mu niezależności od innych organów⁴¹.

Trybunał prezentuje w części spraw podejście globalne, przyznając, że nawet jeśli jeden środek nie spełnia wymogów przesłanek wyrażonych w art. 13 EKPC, oceniać należy całokształt środków dostępnych skarżącemu i ich skuteczność⁴². Nie jest to jednak ugruntowana linia orzecznicza. Równolegle bowiem w części spraw Trybunał przedstawia stanowisko odmienne – wskazuje, że jeżeli żaden z przedstawio-

Ramirez Sanchez v. France, s. 158–159; wyrok ETPC z 8.06.2006 r., 75529/01, *Sürmeli v. Germany*, HUDOC, s. 98; wyrok ETPC z 30.10.1991 r., 13163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87, 13448/87, *Vilvarajah i inni v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 122.

⁴⁰ Wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, s. 289–290; wyrok ETPC z 26.10.2000 r., 30210/96, *Kudła v. Poland*, s. 157; wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, *Doran v. Ireland*, s. 58; wyrok ETPC z 4.07.2006 r., 59450/00, *Ramirez Sanchez v. France*, s. 158–159; wyrok ETPC z 15.11.1996 r., 22414/93, *Chahal v. The United Kingdom*, s. 152.

⁴¹ Wyrok ETPC z 25.03.1983 r., 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75, *Silver i inni v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 115–116.

⁴² Wyrok ETPC z 15.11.1996 r., 22414/93, *Chahal v. The United Kingdom*, s. 145; wyrok ETPC z 26.03.1987 r., 9248/81, *Leander v. Sweden*, HUDOC, s. 30; wyrok ETPC z 28.03.2006 r., 52495/99, *Koss v. Poland*, HUDOC, s. 43; wyrok ETPC z 13.12.2012 r., 22689/07, *De Souza Ribeiro v. France*, HUDOC, s. 79.

nych przez państwo środków nie jest skuteczny, Trybunał nie bada z urzędu skutków ich łącznego stosowania⁴³. Trudno przy tym wskazać cenzusy czasowe okresów, w których Trybunał skłaniał się ku którejś z linii orzeczniczych, wydaje się jednak, że w większości orzeczeń wydanych w ciągu ostatnich kilkunastu lat przeważa podejście globalne.

Istotnymi czynnikami wpływającymi na ocenę Trybunału w kwestii skuteczności środków naprawczych są również: czas trwania procedury naprawczej oraz koszty, które musi ponieść skarżący w tym zakresie. Trybunał wskazuje, że nadmierna długość postępowania naprawczego umniejsza jego skuteczność i adekwatność⁴⁴. Jak wynika z orzecznictwa, również koszty związane z wniesieniem skargi na naruszenia bądź wniosku o rekompensatę, obawa poniesienia wysokich kosztów w przypadku niestwierdzenia naruszenia, podatki obciążające uzyskaną rekompensatę powodują niedostępność i w konsekwencji nieskuteczność środków⁴⁵. Z aprobatą Trybunał odniósł się do rozwiązywania funkcjonującego w Polsce, a mianowicie zwrotu opłaty od skargi w przypadku uznania przewlekłości postępowania⁴⁶.

Kwestią niekiedy najistotniejszą dla skarżącego jest wysokość ewentualnie uzyskanego odszkodowania. Trybunał rozważa tę kwestię przy analizie statusu ofiary skarżącego oraz ewentualnego zarzutu naruszenia art. 13 EKPC⁴⁷. Wskazuje się, że kwota ta nie może być nieracjonalna w porównaniu z tymi zasądzanymi przez Trybunał w podobnych sprawach⁴⁸. Przykładowo wypłacenie przez państwo

⁴³ Wyrok ETPC z 8.06.2006 r., 75529/01, *Sürmeli v. Germany*, s. 115; wyrok ETPC z 14.03.2002 r., 46477/99, *Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 101.

⁴⁴ Wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, s. 292; wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, *McFarlane v. Ireland*, HUDOC, s. 123; wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, *Doran v. Ireland*, s. 57.

⁴⁵ Wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, *McFarlane v. Ireland*, s. 124; wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), HUDOC, s. 201.

⁴⁶ Wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), s. 201.

⁴⁷ Wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), s. 202.

⁴⁸ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, HUDOC, s. 230.

odszkodowania w kwocie 63 euro za niesłuszne zatrzymanie trwające 3 dni uznano za naruszenie Konwencji oraz za działanie państwa, które nie pozbawia skarżącego statusu ofiary⁴⁹.

Podsumowując: oceniając skuteczność środków naprawczych, Trybunał uwzględnia przede wszystkim ich istnienie, dostępność, adekwatność, niezależność i uprawnienia organów właściwych do stosowania środków naprawczych, czas trwania i koszty postępowania naprawczego, a także kwotę ewentualnie wypłaconego odszkodowania. W części spraw prezentuje przy tym podejście globalne, uwzględniając skuteczność całego zestawu środków naprawczych przysługujących skarżącemu w przypadku zarzutu naruszenia praw konwencyjnych.

2.3. Pojęcie *arguable claim*

Z art. 13 EKPC nie wynika obowiązek państwa, by zapewnić środki naprawcze w przypadku każdego zarzutu naruszenia praw konwencyjnych. Jak wskazano w uzasadnieniu wyroku w sprawie Boyle and Rice: „artykułu 13 nie można racjonalnie wyklądać w taki sposób, aby wymagał środka naprawczego w prawie krajowym w odniesieniu do jakiejkolwiek skargi na podstawie Konwencji, jaką jednostka może złożyć, bez względu na to, jak nieuzasadnione mogą być stawiane zarzuty: naruszenie musi być uzasadnione w świetle postanowień Konwencji”⁵⁰. Obowiązek ten Trybunał ogranicza do tzw. *arguable claims*, czyli skarg uzasadnionych⁵¹. Nie jest przy tym konieczne, aby do naruszenia w rzeczywistości doszło – obowiązkiem państwa jest zapewnienie skutecznej procedury naprawczej w przypadku uzasadnionego zarzutu danej osoby, że jej prawa przewidziane Konwencją

⁴⁹ Wyrok ETPC z 17.05.2011 r., 2474/06, Ganea v. Moldova, HUDOC, s. 29–31.

⁵⁰ Wyrok ETPC z 27.04.1988 r., 9659/82, 9658/82, Boyle i Rice v. The United Kingdom, HUDOC, s. 52.

⁵¹ Wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, McFarlane v. Ireland, s. 108; wyrok ETPC z 31.07.2003 r., 50389/99, Doran v. Ireland, HUDOC, s. 55; wyrok ETPC z 28.10.1998 r., 24760/94, Assenov i inni v. Bulgaria, HUDOC, s. 117; wyrok ETPC z 4.07.2006 r., 59450/00, Ramirez Sanchez v. France, HUDOC, s. 157; wyrok ETPC z 26.03.1987 r., 9248/81, Leander v. Sweden, HUDOC, s. 77.

zostały naruszone⁵². Innymi słowy, musi istnieć możliwość zbadania, czy do naruszenia w istocie doszło⁵³. Trybunał nie wskazał definicji pojęcia *arguability*, jak się wydaje – celowo, podnosząc, że nie widzi potrzeby definiowania tego pojęcia, ponieważ uzasadnienie skarg powinno być oceniane indywidualnie, osobno na kanwie każdej ze spraw, z uwzględnieniem wszelkich okoliczności⁵⁴.

2.4. Formy środków naprawczych

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wyróżnia dwa rodzaje środków naprawczych: zapobiegawcze i kompensacyjne. Wskazują na to funkcje, jakie w ocenie Trybunału owe środki powinny spełniać – „środek naprawczy wymagany przez art. 13 musi być «skuteczny» w praktyce, jak również w prawie, w takim sensie, aby mógł albo zapobiegać domniemanemu naruszeniu lub jego kontynuowaniu, albo zapewniać odpowiednie zadośćuczynienie za wszelkie naruszenia, które już miały miejsce”⁵⁵. W ocenie Trybunału w pierwszej kolejności systemy krajowe powinny stosować środki zapobiegawcze. Mają one bowiem tę przewagę, że umożliwiają zapobieganie przyszłym naruszeniom oraz bezpośrednią reakcję na naruszenie w postaci poprawy sytuacji skarżącego⁵⁶. Środki kompensacyjne jako właściwe uznaje się przede wszystkim wtedy, gdy do naruszenia już doszło, a skarżący nie pozostaje dalej w sytuacji podatności na naruszenia. W tym wypadku stosowanie środka następuje *a posteriori* i powinno zmierzać do zrekompensowania naruszeń powstałych w przeszłości⁵⁷. Trybunał z aprobatą odnosi się również do rozwią-

⁵² Wyrok ETPC z 19.01.2017 r., 63638/14, *Posevini v. Bulgaria*, HUDOC, s. 83; wyrok ETPC z 6.09.1978 r., 5029/71, *Klass v. Germany*, HUDOC, s. 64.

⁵³ Wyrok ETPC z 27.04.1988 r., 9659/82, 9658/82, *Boyle i Rice v. The United Kingdom*, s. 53.

⁵⁴ Wyrok ETPC z 27.04.1988 r., 9659/82, 9658/82, *Boyle i Rice v. The United Kingdom*, s. 55.

⁵⁵ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, HUDOC, s. 96.

⁵⁶ Wyrok ETPC z 8.06.2006 r., 75529/01, *Sürmeli v. Germany*, HUDOC, s. 100; wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), HUDOC, s. 183.

⁵⁷ Wyrok ETPC z 10.09.2010 r., 31333/06, *McFarlane v. Ireland*, HUDOC, s. 108.

zań, które łączą oba rodzaje środków, zapewniając zaprzestanie naruszeń i zapobieganie przyszłym naruszeniom, a także rekompensatę poniesionych szkód⁵⁸.

W zakresie środków zapobiegawczych wskazuje się, że ich skuteczność zależeć będzie od okoliczności sprawy. Dla zobrazowania rezultatów i istoty środków zapobiegawczych właściwe będzie przytoczenie przykładów z orzecznictwa. W przypadku braku właściwej opieki medycznej dla ciężko chorych osób osadzonych w więzieniu Trybunał wskazuje, że środek zapobiegawczy powinien doprowadzić do bezpośredniego i szybkiego (w odpowiednim momencie) wsparcia⁵⁹. W przypadku naruszeń proceduralnych i zamknięcia w izolacie Trybunał wskazał, że naruszenie art. 13 EKPC stanowi brak możliwości zaskarżenia decyzji o przedłużeniu izolacji, brak bowiem możliwości zapobieżenia kontynuacji ewentualnych naruszeń, jak również przyznania odpowiedniego zadośćuczynienia⁶⁰. Zasadniczo Trybunał podkreśla wagę środków zaskarżenia w zapobieganiu naruszeniom. Wskazuje, że skutecznym środkiem zapobiegawczym powinny być środki zaskarżenia do organów krajowych, które to organy powinny mieć szereg narzędzi prawnych do zbadania ewentualnych naruszeń praw konwencyjnych oraz umożliwienia osobom dotkniętym naruszeniem aktywnego udziału w postępowaniu naprawczym⁶¹. Trybunał zwraca również uwagę, że środki nie mogą zostać uznane za zapobiegawcze, jeżeli organ je stosujący nie ma możliwości nakładania egzekwowlanych decyzji, np. nakazu umożliwiającego poprawę sytuacji osoby dotkniętej naruszeniem (jak np. nakaz przeniesienia osadzonego z zaburzeniami psychicznymi do ośrodka leczniczego)⁶². Za środek zapobiegawczy niewątpliwie należy również uznać postępowanie karne lub dyscyplinarne ukierunkowane na skrupulatne wyjaśnienie

⁵⁸ Wyrok ETPC z 8.06.2006 r., 75529/01, *Sürmeli v. Germany*, s. 100; wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), s. 186.

⁵⁹ Wyrok ETPC z 18.12.2012 r., 8543/04, *Čuprakovs v. Latvia*, HUDOC, s. 50.

⁶⁰ Wyrok ETPC z 4.07.2006 r., 59450/00, *Ramirez Sanchez v. France*, HUDOC, s. 160 i 166.

⁶¹ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, HUDOC, s. 214.

⁶² Wyrok ETPC z 20.01.2009 r., 28300/06, *Musiał v. Poland*, HUDOC, s. 76–77.

nie wszelkich okoliczności zdarzenia oraz ukaranie osób winnych, mające za cel również przeciwdziałanie przyszłym naruszeniom. W szczególności jest to ważne wobec osób winnych naruszeniom art. 2 i 3 EKPC⁶³.

Niemniej jednak nie należy umniejszać znaczenia środków kompensacyjnych. Trybunał wielokrotnie podkreślał, że zastosowanie wyłącznie środka kompensacyjnego nie oznacza uznania systemu środków za nieskuteczny⁶⁴. Ocena ta zależy będzie każdorazowo od okoliczności sprawy, w szczególności zaś sytuacji, w jakiej znajduje się skarżący. Wskazać należy na szczególny przypadek naruszeń art. 2 i 3 EKPC, co do których Trybunał wyraźnie wskazał, że wyłącznie kompensacyjny środek nie może zostać uznany za skuteczny⁶⁵. Waga naruszeń wymaga bowiem przeprowadzenia skrupulatnego postępowania w tym zakresie oraz ustalenia osób odpowiedzialnych za naruszenia, a przede wszystkim zaprzestania naruszeń oraz zapobieżenia przyszłym naruszeniom⁶⁶. Jak wskazał Trybunał, „obowiązek przeprowadzenia dochodzenia «nie jest zobowiązaniem rezultatu, ale staranności»: nie każde dochodzenie musi zakończyć się sukcesem lub prowadzić do konkluzji zbieżnej z opisem wydarzeń przez skarżącego; powinno jednak w zasadzie być w stanie doprowadzić do ustalenia faktów w sprawie oraz, jeśli zarzuty okażą się prawdziwe, do zidentyfikowania i w uzasadnionych przypadkach, ukarania winnych. Dlatego dochodzenie w sprawie poważnych zarzutów złego traktowania musi być szczegółowe. Oznacza to, że władze muszą zawsze podejmować rzeczywistą próbę ustalenia, co się stało i nie powinny opierać się na pochopnych lub nieuzasadnionych wnioskach w celu zamknięcia dochodzenia lub jako podstawy innych decyzji. Muszą podjąć wszelkie rozsądne i dostępne im środki, aby zabezpieczyć do-

⁶³ Por. wyrok ETPC z 2.10.2012 r., 40094/05, *Virabyan v. Armenia*, HUDOC, s. 161–162 i 164.

⁶⁴ Wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), HUDOC, s. 187; decyzja ETPC z 11.09.2002 r., 57220/00, *Mifsud v. France*, HUDOC, s. 17.

⁶⁵ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, s. 98; wyrok ETPC z 17.09.2014 r., 10865/09, 45886/07 i 32431/08, *Anca Mocanu i inni v. Romania*, HUDOC, s. 227.

⁶⁶ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, s. 119.

wody dotyczące zdarzenia, w tym między innymi zeznania naocznych świadków, dowody natury kryminalistycznej i inne. Wszelkie braki w postępowaniu, które podważają jego zdolność do ustalenia przyczyny obrażeń lub tożsamości osób odpowiedzialnych, grożą naruszeniem niniejszego standardu⁶⁷; „Trybunał przypomina, że aby dochodzenie w sprawie domniemanego złego traktowania przez funkcjonariuszy państwowych było skuteczne, powinno być niezależne. Niezależność dochodzenia oznacza nie tylko brak powiązań hierarchicznych lub instytucjonalnych, ale także niezależność w praktyce⁶⁸. Środki te powinny zatem współistnieć w sposób komplementarny – konieczne jest natychmiastowe zaprzestanie naruszeń oraz możliwość uzyskania odszkodowania za naruszenia, do których już doszło⁶⁹.

Orzecznictwo w zakresie środków naprawczych wskazuje, że gdy państwo decyduje się na system kompensacyjny w przypadku naruszeń, należy zostawić państwu szeroki margines uznania co do regulacji współgrających z krajowym systemem prawnym czy dostosowania wysokości kompensaty do warunków życia w danym państwie. Wskazuje się również, że sądy krajowe są w stanie lepiej odnieść wysokość kompensaty do realiów danej sprawy oraz praktyki sądów krajowych w tym względzie, nawet jeśli będzie ona niższa niż zasądzana przez Trybunał w podobnych sprawach⁷⁰. Państwo nie powinno także obciążać skarżącego nadmiernym ciężarem dowodu w zakresie wykazania swojej krzywdy celem uzyskania zadośćuczynienia. Wymagać powinno się jedynie przedłożenia dowodów, jakie są realnie dostępne dla skarżącego, czyli np. szczegółowego opisu warunków osadzenia czy traktowania przez funkcjonariuszy⁷¹. Jak bowiem wskazał Trybunał, „odszkodowanie pieniężne powinno być dostępne dla każdego,

⁶⁷ Wyrok ETPC z 2.10.2012 r., 40094/05, *Virabyan v. Armenia*, HUDOC, s. 161–162.

⁶⁸ Wyrok ETPC z 2.10.2012 r., 40094/05, *Virabyan v. Armenia*, s. 164.

⁶⁹ Wyrok ETPC z 8.01.2013 r., 43517/09, 35315/10, 37818/10, 46882/09, 55400/09, 57875/09, 61535/09, *Torreggiani i inni v. Italy*, HUDOC, s. 96.

⁷⁰ Wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), HUDOC, s. 189.

⁷¹ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, HUDOC, s. 228.

kto został poddany nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu z naruszeniem art. 3 Konwencji i który złożył stosowny wniosek⁷². Ważne są również: czas postępowania naprawczego i uzyskania rekompensaty (wskazuje się na okres maksymalnie 6 miesięcy⁷³) oraz wysokość odszkodowania czy zadośćuczynienia. Musi być ona rozsądna w porównaniu do kwot zasądzanych przez sam Trybunał⁷⁴, z zastrzeżeniem przedstawionym powyżej w zakresie dyskrecjonalności sądów krajowych.

Jak już wskazano, środki kompensacyjne powinny znajdować zastosowanie przede wszystkim w sprawach, gdzie do naruszenia doszło w przeszłości, nie jest ono natomiast kontynuowane w momencie stosowania środków naprawczych. W sprawie *Iliev i inni* Trybunał wyraźnie wskazał na tę różnicę: „niemniej jednak Trybunał stwierdza, że pojawia się pytanie, czy czysto odszkodowawczy środek byłby wystarczający, aby zapewnić pierwszemu skarżącemu odpowiednie zadośćuczynienie w chwili obecnej, biorąc pod uwagę, że nadal przebywa on w takich samych warunkach. (...) Skoro takie roszczenia mogą skutkować jedynie przyznaniem odszkodowania i nie mogą prowadzić do poprawy statusu *quo*, nie są środkiem naprawczym zdolnym do zapewnienia odpowiedniego zadośćuczynienia. Trybunał wyjaśnił, że środki naprawcze dotyczące warunków pozbawienia wolności, które mają charakter czysto odszkodowawczy, można uznać za skuteczne tylko w odniesieniu do wnioskodawców, którzy zostali zwolnieni lub umieszczeni w warunkach spełniających standardy Konwencji. Z tego samego powodu można stwierdzić, że tak długo, jak pierwszy skarżący będzie przebywał w tych samych warunkach, roszczenie o odszkodowanie nie będzie samo w sobie stanowić skutecznego środka naprawczego⁷⁵”.

⁷² Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, HUDOC, s. 228.

⁷³ Wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), HUDOC, s. 198.

⁷⁴ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, s. 230; wyrok ETPC z 29.03.2006 r., 36813/97, *Scordino v. Italy* (no. 1), s. 202.

⁷⁵ Wyrok ETPC z 10.02.2011 r., 4473/02, 34138/04, *Iliev i inni v. Bulgaria*, HUDOC, s. 54–56.

Odnosząc tę kwestię do realiów polskich, wskazać można na wyrok w sprawie Orchowskiego, jeden z wielu dotyczących problemu przeludnienia więzień w Polsce. W uzasadnieniu Trybunał wyraźnie podkreślił, że „(...) do tej pory żaden sąd krajowy nie nałożył nakazu zmiany sytuacji, która była powodem naruszenia dóbr osobistych więźnia. Tym samym wydaje się, iż sytuacja skarżącego nie poprawiła się przez fakt wytoczenia przez niego powództwa na podstawie art. 23 i 24 w związku z art. 448 Kodeksu cywilnego w sprawie, która jest w toku od 19.02.2008 r. Przeciwnie, nadal przebywał w celach, które były równie zatłoczone jak te z początków etapów, kiedy to odbywał karę pozbawienia wolności – z wyjątkiem krótkiego okresu w więzieniu w Goleniowie. W rezultacie ani w czasie, kiedy skarżący wystąpił do Trybunału, ani w bieżącej sytuacji postępowanie cywilne nie może wpłynąć na sytuację skarżącego do tego stopnia, żeby wspomniane powództwo można było uznać za skuteczny środek w rozumieniu art. 35 § 1 Konwencji”⁷⁶.

Widać zatem wyraźnie nacisk Trybunału na przywracanie sytuacji zgodnej ze standardami konwencyjnymi, nie zaś wypłacanie pieniężnych odszkodowań za naruszenia ciągle, które pomimo rekompensaty się utrzymują. Istotę środków kompensacyjnych ujęto w dalszym ciągu uzasadnienia w sprawie Orchowskiego, wskazując, że „wniosek ten jest bez uszczerbku dla orzeczenia Trybunału w podobnych sprawach w przyszłości, w których skarżący w czasie wnoszenia powództwa był już na wolności albo został przeniesiony do zakładu, w których warunki odpowiadały Konwencji. Jeśli rzekome naruszenie przestaje mieć miejsce i nie może zostać wyeliminowane ze wstecznym efektem, jedyną formą zadośćuczynienia jest pieniężna rekompensata”⁷⁷. Wskazuje się jednak, że nawet w przypadkach, gdy naruszenie trwa, oprócz reakcji państwa ukierunkowanej na zmianę warunków odszkodowanie jest odpowiednim środkiem naprawczym za naruszenie przeszłe⁷⁸. Środki te powinny zatem współistnieć.

⁷⁶ Wyrok ETPC z 22.10.2009 r., 17885/04, *Orchowski v. Poland*, HUDOC, s. 108–109.

⁷⁷ Wyrok ETPC z 22.10.2009 r., 17885/04, *Orchowski v. Poland*, s. 109.

⁷⁸ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, HUDOC, s. 221.

Środki kompensacyjne to nie tylko rekompensata pieniężna. Istotnym środkiem jest również złagodzenie wyroku⁷⁹. Aby jednak Trybunał mógł uznać ten środek za skuteczny, wyrok i jego uzasadnienie muszą zawierać wyraźne wskazanie, że wyrok został złagodzony jako rekompensata za naruszenia praw konwencyjnych, do jakich doszło w toku sprawy, oraz jednocześnie złagodzenie wyroku musi być wyraźne, znaczące i adekwatne do naruszenia⁸⁰. Trybunał wskazał, że złagodzenie wyroku może być skutecznym środkiem naprawczym w przypadku przewlekłości postępowania czy naruszenia art. 5 ust. 3 EKPC⁸¹. Co może być zaskakujące, Trybunał nie wyklucza uznania go za skuteczny środek naprawczy w przypadku naruszenia art. 3 EKPC przy odpowiednim uzasadnieniu i adekwatności⁸². Kontrowersję w tym zakresie może wywołać waga naruszenia, niemniej jednak zważyć należy, że Trybunał w każdej sprawie okoliczności ocenia indywidualnie, zaś dotychczasowe orzecznictwo pozwala mieć zaufanie do oceny Trybunału w zakresie proporcjonalności środków i ochrony osób dotkniętych naruszeniami.

2.5. Właściwe środki naprawcze w przypadku naruszeń art. 3 EKPC

W przypadku naruszenia art. 3 EKPC Trybunał stawia konkretne wymagania co do postępowania karnego wobec osób winnych naruszeń. Postępowanie to ma być skuteczne, ukierunkowane na ujawnienie osób winnych i ich ukaranie⁸³. Umożnienie postępowania w oparciu

⁷⁹ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, s. 222; wyrok ETPC z 10.11.2005 r., 65745/01, *Dzelili v. Germany*, HUDOC, s. 83.

⁸⁰ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, s. 225; wyrok ETPC z 10.11.2005 r., 65745/01, *Dzelili v. Germany*, s. 85.

⁸¹ Wyrok ETPC z 10.11.2005 r., 65745/01, *Dzelili v. Germany*, s. 83.

⁸² Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, s. 225.

⁸³ Por. wyrok ETPC z 13.12.2012 r., 39630/09, *El Masri v. „The Former Yugoslav Republic of Macedonia”*, HUDOC, s. 182; wyrok ETPC z 10.05.2001 r., 29392/95, *Z. i inni v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 109; wyrok ETPC z 13.01.2009 r., 15562/02, *Lewandowski and Lewandowska v. Poland*, HUDOC, s. 70; wyrok ETPC z 12.05.2009 r., 9258/04, *Mrozowski v. Poland*, HUDOC, s. 35–39.

o wyjaśnienia podejrzanych funkcjonariuszy oraz nieuzasadniona odmowa wiarygodności zeznań pokrzywdzonego z całą pewnością nie czynią zadość obowiązkowi skrupulatnego i skutecznego postępowania⁸⁴. Jak wskazuje Trybunał: „badając zarzuty skarżącego odnośnie obrażeń odniesionych z rąk Policji, Prokurator powinien okazać wyjątkową staranność, a możliwość dochodzenia odszkodowania przed sądem cywilnym nie zwalnia go z obowiązku przeprowadzenia rzetelnego i efektywnego dochodzenia”⁸⁵. Wskazuje się również, że dla skuteczności środków naprawczych w przypadku obawy tortur bądź niehumanitarnego traktowania lub poniżającego traktowania czy karania wymagany jest środek automatycznie zawieszający obecną sytuację skarżącego⁸⁶. Ma to szczególne znaczenie w sprawach deportacyjnych, w których do czasu wyjaśnienia okoliczności dana osoba nie powinna zostać deportowana do innego państwa (gdzie istnieje zagrożenie tortur, niehumanitarnego czy poniżającego traktowania), zatem wniesienie środka zaskarżenia na decyzję deportacyjną powinno automatycznie powodować wstrzymanie wykonania tej decyzji. Przenosząc to na grunt innych spraw – wydaje się, że także w przypadku uzasadnionego zarzutu niehumanitarnych warunków więziennych czy tortur ze strony funkcjonariuszy, pod których pieczę pozostaje zatrzymany, sytuacja skarżącego powinna się natychmiast zmienić, przynajmniej do czasu wyjaśnienia okoliczności sprawy.

Wskazuje się przy tym również na rekompensatę pieniężną jako właściwy środek naprawczy⁸⁷. W pełni aktualne pozostają powyższe rozważania w zakresie środków kompensacyjnych, Trybunał wskazuje, że rekompensata pieniężna w przypadku naruszeń art. 3 EKPC jest właściwa, zarówno gdy do naruszeń już nie dochodzi, jak i gdy sytuacja, w jakiej znajduje się skarżący, stanowi permanentne naruszenie

⁸⁴ Wyrok ETPC z 23.05.2019 r., 37023/13, Kanciał v. Poland, HUDOC; wyrok ETPC z 12.05.2009 r., 9258/04, Mrozowski v. Poland, s. 35–39.

⁸⁵ Wyrok ETPC z 12.05.2009 r., 9258/04, Mrozowski v. Poland, s. 41.

⁸⁶ Wyrok ETPC z 21.01.2011 r., 30696/09, M.S.S. v. Belgium and Greece, HUDOC, s. 293.

⁸⁷ Wyrok ETPC z 24.04.2003 r., 24351/94, Aktaş v. Turkey, HUDOC, s. 329; wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, Ananyev i inni v. Russia, HUDOC, s. 231.

tego artykułu⁸⁸. Jako przykład takiej sytuacji wskazać można warunki osadzonego w więzieniu, gdy odmawiana jest mu pomoc medyczna, jest on osadzony w przeludnionej celi wraz z osobami stanowiącymi dla niego zagrożenie. W tym względzie należy dodatkowo wskazać, że nie można uznać za satysfakcjonujący i wystarczający środek naprawczy samego uznania przez organy państwa, że do naruszenia doszło. Z uwagi na duże natężenie dolegliwości w przypadku naruszenia art. 3 Trybunał wymaga „czegoś więcej”⁸⁹.

Kolejnym środkiem naprawczym może być kontrola sądowa⁹⁰. Wskazuje się przy tym, że aby była ona skuteczna, sąd musi być wyposażony w kompetencje uchylenia zapadłych decyzji, a więc realnej zmiany sytuacji skarżącego⁹¹. Kontrola ta będzie zatem skuteczna, gdy umożliwi konwalidację naruszeń, do których doszło na poprzednich etapach postępowania, bądź zapobieganie skutkom naruszeń.

Za środek naprawczy można również uznać przeniesienie ciężaru dowodu w postępowaniu przed Trybunałem na państwo. W sytuacji przemocy czy nadmiernego użycia siły przez funkcjonariuszy to rząd musi wykazać, że w okolicznościach danej sprawy środki przymusu bezpośredniego były adekwatne, proporcjonalne i nienadmierne⁹². Wskazuje się również, że „jeżeli osoba jest zatrzymana przez policję w dobrym zdrowiu, a po zwolnieniu stwierdza się u takiej osoby obrażenia, na państwie spoczywa obowiązek udzielenia przekonującego wyjaśnienia, co spowodowało te obrażenia, a co w przypadku zanie-

⁸⁸ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, s. 231.

⁸⁹ Wyrok ETPC z 10.01.2012 r., 42525/07, 60800/08, *Ananyev i inni v. Russia*, HUDOC, s. 172; wyrok ETPC z 12.05.2009 r., 9258/04, *Mrozowski v. Poland*, HUDOC, s. 43.

⁹⁰ Wyrok ETPC z 15.11.1996 r., 22414/93, *Chahal v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 148; wyrok ETPC z 30.10.1991 r., 13163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87, 13448/87, *Vilvarajah i inni v. The United Kingdom*, HUDOC, s. 123.

⁹¹ Wyrok ETPC z 15.11.1996 r., 22414/93, *Chahal v. The United Kingdom*, s. 148; wyrok ETPC z 30.10.1991 r., 13163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87, 13448/87, *Vilvarajah i inni v. The United Kingdom*, s. 123.

⁹² Wyrok ETPC z 23.05.2019 r., 37023/13, *Kanciał v. Poland*, HUDOC, s. 73; wyrok ETPC z 4.12.1995 r., 18896/91, *Ribitsch v. Austria*, HUDOC, s. 31; wyrok ETPC z 12.05.2009 r., 9258/04, *Mrozowski v. Poland*, s. 29.

dbania rodzi oczywiste kwestie stosownie do art. 3 EKPC. Te same zasady obowiązują w przypadku domniemanego nękania powodującego obrażenia, które ma miejsce podczas zatrzymania”⁹³. Środek ten uznać należy za trafny. Stanowi on konsekwencję przyjęcia domniemania w sprawach prowadzonych przed Trybunałem, że uszczerbek na ciele poniesiony w wyniku aktywności organów państwa jest wynikiem działania sprzecznego z Konwencją.

Ponadto należy zauważyć, że osoba zatrzymana czy przesłuchiwana przez organy jest stroną słabszą, o większych trudnościach w dowodzeniu swoich twierdzeń. Osoba osadzona w areszcie nie ma przykładowo możliwości wykonania obdukcji od razu po zdarzeniu bez współpracy organów w tym zakresie. Środek ten stanowi również wyraz zasady, że stosowanie przymusu przez organy ścigania wobec obywateli powinno stanowić wyjątek i jest dopuszczalne wyłącznie w nadzwyczajnych sytuacjach oraz w bardzo wąskim zakresie, z poszanowaniem standardów proporcjonalności i konieczności. Stąd za słuszne uznać należy nałożenie na państwo obowiązku wykazania, że przesłanki te zostały spełnione, nie zaś oczekiwanie, że skarżący będzie w stanie skutecznie wykazać, że przesłanki te nie zaistniały. Wykazywanie faktów negatywnych jest często niemożliwe. Rozważyć można przeniesienie tego środka na grunt prawa krajowego. W postępowaniach toczących się w związku z zarzutem dopuszczenia się tortur bądź niehumanitarnego lub poniżającego zachowania przez funkcjonariuszy w przypadku ustalenia, że doszło do użycia przemocy, obowiązkiem funkcjonariuszy powinno być wykazanie, że zostały spełnione przesłanki ich użycia. W szczególności byłoby to pożądané w prawie polskim, zważając na liczbę spraw tego typu coraz częściej pojawiających się przed Trybunałem – m.in. Kanciał, Mrozowski, Dzwonkowski, Lewandowska i Lewandowski. Mówi się już o problemie systemowym bezzasadnego użycia siły przez funkcjonariuszy Policji⁹⁴. Być może

⁹³ Wyrok ETPC z 13.01.2009 r., 15562/02, Lewandowski and Lewandowska v. Poland, HUDOC, s. 58.

⁹⁴ Pismo Zastępczyni RPO z 19.06.2019 r. do Sekretarza Stanu w MSWiA w sprawie wyroku Kanciał v. Polska, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/policjanci-winninieludzkiego-i-ponizajacego-traktowania-zatrzymanego-wyrok-europejskiego-trybunału> (dostęp: 10.08.2019 r.).

skuteczne postępowania karne oraz dyscyplinarne w tym zakresie wraz z przeniesieniem ciężaru dowodu pozwoliłyby na zmniejszenie skali problemu, a w przyszłości jego wyeliminowanie.

2.6. Właściwe środki naprawcze w przypadku naruszeń art. 6 EKPC

2.6.1. Rzetelność postępowania

Rzetelność postępowania jest rozumiana w doktrynie i orzecznictwie niejednorodnie⁹⁵. Prawo do rzetelnego procesu składa się z wielu elementów, zarówno wyraźnie przewidzianych przez art. 6 EKPC, jak i wyrażonych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁹⁶. Rzetelność procesu odnosi się do całego art. 6 EKPC (nie ograniczając się wyłącznie do ust. 1), a nawet wykracza poza niego⁹⁷. Niewątpliwie zakresem zastosowaniem tego przepisu objęte są wszystkie stadia postępowania karnego⁹⁸. W tym punkcie omówione zostaną poszczególne aspekty prawa do rzetelnego procesu niedotyczące kwestii przewlekłości postępowania czy prawa do obrony. Zagadnienia te wymagają bowiem odrębnego omówienia i zostały wyróżnione poniżej. Z uwagi jednak na złożoność problematyki niemożliwe jest jednoznaczne oddzielenie wszystkich zagadnień – przenikają się one wzajemnie w przedstawionych poniżej analizach.

Kwestią kluczową zarówno dla niniejszej pracy, jak i modelu rzetelnego postępowania jest problematyka gromadzenia dowodów. Zdobywanie dowodów dla postępowania przez organy możliwe jest na szereg sposobów. Trybunał w tym względzie wskazuje, że postę-

⁹⁵ Por. P. Wiliński, *Pojęcie rzetelnego procesu karnego* [w:] *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Warszawa 2009, s. 23–28.

⁹⁶ C. Nowak, *Prawo do rzetelnego procesu sądowego w świetle EKPC i orzecznictwa ETPC* [w:] *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Warszawa 2009, s. 97.

⁹⁷ C. Nowak, *Prawo...*, s. 97.

⁹⁸ C. Nowak, *Prawo...*, s. 102.

powanie to musi być zgodne z określonymi standardami. W zakresie tzw. prowokacji policyjnej wskazał, że co prawda metoda ta nie jest wykluczona, jednak przy ocenie jej wyników okoliczności popełnienia czynu muszą być dokładnie zbadane. W sprawie Teixeira de Castro funkcjonariusze przeprowadzili prowokację policyjną sprzedaży narkotyków, w wyniku której ujęto skarżącego. Trybunał przedstawił szerokie rozważania na ten temat, wskazując przede wszystkim, że rolą organów ścigania jest przeciwdziałanie przestępczości, nie zaś zastawianie pułapek na obywateli i namawianie ich do popełnienia czynu zabronionego⁹⁹. W tej sprawie organy nie prowadziły wobec skarżącego postępowania, nie był on również wcześniej karany. W ocenie Trybunału nie było żadnych podstaw dla przypuszczenia, że był on handlarzem narkotyków¹⁰⁰. Jak wskazał Trybunał w uzasadnieniu wyroku uznającego naruszenie art. 6 ust. 1 EKPC, „działania dwóch funkcjonariuszy policji wykraczały poza działania tajnych agentów, ponieważ to oni zainicjowali popełnienie przestępstwa i nic nie wskazuje na to, że bez ich ingerencji zostałyby ono popełnione”¹⁰¹. Podkreślono, że choć walka z przemyśłem narkotykowym jest ważna, to interes publiczny nie może uzasadniać dopuszczalności dowodów pochodzących z prowokacji funkcjonariuszy stanowiącej *de facto* podżeganie do popełnienia przestępstwa¹⁰².

Nie jest zatem rolą organów ścigania testowanie obywateli w kontekście podatności na popełnianie czynów zabronionych. Środkiem naprawczym w przypadku podobnego nadużycia jest, jak wyraźnie wskazał Trybunał, wykluczenie takich dowodów. Również niedopuszczalne w ocenie Trybunału jest wykorzystanie obciążającego dowodu z wyjaśnień oskarżonego, złożonych w toku innego postępowania (administracyjnego), w którym złożenie tych wyjaśnień stanowiło obowiązek skarżącego¹⁰³. Takie postępowanie jest sprzeczne z zasadą

⁹⁹ Wyrok ETPC z 9.06.1998 r., 25829/94, Teixeira de Castro v. Portugal, HUDOC, s. 36.

¹⁰⁰ Wyrok ETPC z 9.06.1998 r., 25829/94, Teixeira de Castro v. Portugal, s. 38.

¹⁰¹ Wyrok ETPC z 9.06.1998 r., 25829/94, Teixeira de Castro v. Portugal, s. 39.

¹⁰² Wyrok ETPC z 9.06.1998 r., 25829/94, Teixeira de Castro v. Portugal, s. 36.

¹⁰³ Wyrok ETPC z 17.12.1996 r., 19187/91, Saunders v. The United Kingdom, HUDOC, s. 69–70 i 75.

wolności od samooskarżania się oraz prawem do odmowy składania wyjaśnień w postępowaniu karnym. W sprawie Saunders uznano naruszenie art. 6 ust. 1 właśnie z uwagi na wykorzystanie w celu skazania zeznań udzielonych przez skarżącego w postępowaniu przed organami rządowymi, których złożenie było obligatoryjne, uchYLENIE się od tego obowiązku groziło zaś sankcją w postaci pozbawienia wolności do lat 2¹⁰⁴.

Na kanwie rozwiązań niemieckich Trybunał zmierzył się również z pytaniem, czy modyfikacja wymiaru kary jest środkiem właściwym w przypadku skazania za czyn popełniony w wyniku prowokacji policyjnej. Jak wskazano w sprawie Furcht¹⁰⁵ i powtórzono w sprawie Akbay¹⁰⁶, aby proces był rzetelny w rozumieniu art. 6 ust. 1 EKPC, wszystkie dowody uzyskane w wyniku podlegania przez policję muszą zostać wykluczone lub musi zostać zastosowana procedura o podobnych skutkach. W świetle tego orzecznictwa należy stwierdzić, że każdy środek, który nie prowadzi do wykluczenia takich dowodów lub do podobnych konsekwencji, należy uznać za niewystarczający, nieczyniący zadość przepisowi art. 6 ust. 1. Alternatywę dla wykluczenia dowodów może stanowić niedopuszczalność oskarżenia i umorzenie postępowania, nigdy zaś modyfikacja kary.

Z omawianą problematyką wiąże się również kwestia dopuszczalności dowodów uzyskanych z naruszeniem praw konwencyjnych. Trybunał wielokrotnie podkreślał, że nie jest jego rolą wskazywanie bądź ocenianie reguł dopuszczalności dowodów, a jedynie ocena rzetelności postępowania jako całości¹⁰⁷. Trybunałowi jednak zdarza się wskazać, kiedy dopuszczenie określonego rodzaju dowodów przekreśla rzetelność procesu:

- „obciążające dowody – czy to w postaci przyznania się, czy dowodów rzeczowych – uzyskane w wyniku aktów przemocy, bru-

¹⁰⁴ Wyrok ETPC z 17.12.1996 r., 19187/91, Saunders v. The United Kingdom, s. 69–70 i 75.

¹⁰⁵ Wyrok ETPC z 23.10.2014 r., 54648/09, Furcht v. Germany, HUDOC, s. 68–69.

¹⁰⁶ Wyrok ETPC z 15.10.2020 r., 40495/15, 37273/15, 40913/15, Akbay i inni v. Germany, HUDOC, s. 124.

¹⁰⁷ Wyrok ETPC z 11.07.2006 r., 54810/00, Jalloh v. Germany, HUDOC, s. 100.